

ДОГОВІР ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ ПРАВА ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ

AGREEMENT AS A BASIS FOR THE RIGHT OF TRUST PROPERTY

Гльків О.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін*Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'ячука*

Статтю присвячено дослідженню договірної конструкції, що стосується виникнення права довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язань. Визначено, що внутрішні відносини між власником і особою, якій передається на фідучіарній основі майно, охоплюється договірним регулюванням. Адаже, передаючи об'єкт власності в довірче управління, власник наділяє довірчого власника певними повноваженнями, похідними від змісту права власності, та встановлює межі їх здійснення. Управління є відображенням використання власності з особливою метою, що відбувається в межах триади повноважень власника, які характеризуються можливістю здійснення їх на власний розсуд.

Особливість довірчої власності полягає в її здійсненні в залежному інтересі з урахуванням обмежень повноважень довірчого власника, визначених законом або договором управління майном. Довірчий власник набуває юридичного повного права власності з одночасною втратою цього правового титулу установником управління, який передає належне йому на праві власності майно для досягнення конкретно встановлених цілей.

З'ясовано, що особа, яка управляє спадщиною, має право на вчинення будь-яких необхідних дій, спрямованих на збереження спадщини до з'явлення спадкоємця або до прийняття спадщини, що у випадках, встановлених законом, буде передбачати утримання і догляд за майном на основі договору, який є підставою виникнення довірчих відносин, зміст яких становлять правомочності на вчинення необхідних дій, спрямованих на збереження спадщини.

Автор підкреслює ту думку, що управлінські відносини можуть виникати відповідно до положень закону на підставі рішень суду, актів державних органів та договорів управління. Незалежно від виду підстави за своєю правовою природою вони є довірчого характеру, змістом яких є здійснення похідних від права власності повноважень володіння, користування і частково розпорядження майном.

Ключові слова: довірча власність, фідучія, власник майна, забезпечення виконання зобов'язань, речове право.

The article is devoted to the study of the contractual structure concerning the emergence of trust property as a way to ensure the fulfillment of obligations. It is determined that the internal relations between the owner and the person to whom the property is transferred on a fiduciary basis are covered by contractual regulation. After all, by transferring the object of ownership to the trust management, the owner gives the trust owner certain powers derived from the content of the property right and sets the limits of their exercise. Management is a reflection of the use of property for a special purpose, which occurs within the triad of powers of the owner, which are characterized by the possibility of exercising them at its discretion.

The peculiarity of trust property is its implementation in the dependent interest, taking into account the limitations of the powers of the trust owner, defined by law or the contract of property management. The trustee acquires the full legal right of ownership with the simultaneous loss of this legal title by the founder of the management, which transfers the property belonging to him on the right of ownership to achieve specific goals.

It was found that the person who manages the inheritance has the right to take any necessary action to preserve the inheritance before the appearance of the heir or to accept the inheritance, which in cases established by law, will provide for the maintenance and care of property on the basis agreement, which is the basis for the emergence of a relationship of trust, the content of which is the authority to take the necessary actions to preserve the heritage.

The author emphasizes the idea that administrative relations may arise in accordance with the provisions of the law on the basis of court decisions, acts of state bodies and management contracts. Regardless of the type of grounds, by their legal nature, they are of a confidential nature, the content of which is the exercise of the rights of possession, use and partial disposal of property derived from the right of ownership.

Key words: trust property, fiduciary, property owner, fulfillment of obligations, property law.

Довірчу власність законодавець трактує особливим видом права власності. Зміст права довірчої власності полягає у передачі установником титулу правомочностей абсолютного характеру разом із майном для досягнення певних цілей в його інтересах або в інтересах визначеної ним особи-вигодонабувача. Така передача повноважень може мати місце на підставі закону або на основі волевиявлення власника. Зовнішньою формою волевиявлення є договір.

Законодавець вніс зміни до ч. 2 ст. 316 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), яка визначає поняття довірчої власності, зробивши акцент на її виникненні на підставі закону або договору. Водночас згідно з ч. 2 ст. 1029 ЦК України договором управління майном може засвідчуватися виникнення в управителя права довірчої власності на отримане в управління майно. Законом чи договором управління майном можуть бути передбачені обмеження права довірчої власності управителя [1].

Договір управління майном належить до договорів про надання послуг. Н.В. Федорченко визначає, що предметом послуг є надання за завданням замовника різного роду послуг, тобто безпосередня діяльність, що полягає у вчиненні виконавцем певних дій або діяльності, а також корисний ефект від вчинення дії або діяльності виконавця, який (мається на увазі ефект) ніколи не набуває форми нової речі. А саму послугу трактує як дію або сукупність дій (діяль-

ність), об'єднаних однією метою – створення корисного ефекту [2, с. 172]. Автор робить акцент на предметі договору про надання послуг – дії або діяльності, результатом яких є корисний ефект. При цьому упускається, що корисний ефект може виражатися в матеріалізованих благах, що є наслідком дії (діяльності) з надання послуги.

На це звертає увагу О.В. Голіна, яка підкреслює, що змістовна суть послуги як об'єкта господарсько-правового регулювання полягає в набутті нею форми економічного блага зі споживною та міною вартістю, яка надається у вигляді системних господарських дій (господарських операцій), що характеризуються різним ступенем відчуженості, відносною синхронністю надання та споживання, неможливістю зберігання і подальшого відчуження замовником [3, с. 9]. Певною мірою авторка суперечить сама собі. Підтверджуючи можливість результату послуги набувати вираз економічного блага зі споживною та міною вартістю, водночас заперечує можливість зберігання і подальшого відчуження замовником.

Однак для надання послуги з управління майном установник управління (власник майна) передає його у вигляді матеріального об'єкта управителю (довірчому власнику). Тому корисний результат може мати матеріалізований вигляд.

На корисний результат послуги звертає увагу В.В. Резнікова, визначаючи послугу як певну діяльність, яка не

пов'язана зі створенням речі (її відновленням, ремонтом, тощо), однак сама по собі породжує відповідне благо, що має споживчу вартість, та в силу своїх корисних властивостей здатна задовольнити певні потреби [4, с. 236].

Не можна послугу трактувати лише як об'єкт правовідносин, який зводиться до дії (діяльності), яка споживається в процесі її надання. Мета послуги полягає в задоволенні певного інтересу. Таку ж ціль переслідують сторони, укладаючи будь-який договір. Отже, сама дія (діяльність) без досягнення корисного для сторін результату не викликає зацікавленості. Умови договору повинні визначати перелік дій, які повинен або може вчинити довірчий власник із майном, яке є об'єктом довірчої власності. Корисний ефект у довірчих відносинах власності полягає у використанні майна з належною турботливістю і найбільш ефективно для власника. Для цього довірчий власник наділяється законом і договором відповідними повноваженнями.

З цим пов'язано те, що деякі автори до договорів, на підставі яких виникає довірна власність, відносять інші види договірних зобов'язань, що, на їхню думку, мають схожі ознаки. Критерієм, як правило, визначається благо для власника. Так, Л.В. Саннікова зазначає, що договір довірчого управління майном має багато спільного із договором доручення та комісії у перелічених договірних зобов'язаннях, авторка виокремлює два види відносин – зовнішні та внутрішні [5, с. 87].

Власне внутрішні відносини між власником і особою, якій передається на фідучіарній основі майно, охоплюється договірним регулюванням. Адже, передаючи об'єкт власності в довічне управління, власник наділяє довірчого власника певними повноваженнями, похідними від змісту права власності, та встановлює межі їх здійснення.

Але в основі довірчого правовідношення лежить матеріалізований об'єкт у вигляді майна. Передаючи майно в довірчу власність, власник ставить перед титульним власником певну мету. Насамперед йдеться про збереження майна з належною турботливістю. Але такий обов'язок довірчого власника може відповідати обов'язку зберігача за договором зберігання.

Повноваження довірчого власника значно ширші й охоплюють правомочності речового характеру, які похідні від змісту права власності. Вони зумовлюють обов'язок також примножувати кількісні і якісні показники переданого в довірчу власність майна.

Зобов'язання, які виникають на підставі договору, який опосередковує передавання у довірчу власність майна, мають зобов'язальну природу. Наслідки невиконання або неналежного виконання будуть визначатися зобов'язальним правом. Водночас до довірчого власника на підставі титулу переходять речові права, зміст яких становлять правомочності, похідні від права власності самого власника.

Правомочності довірчого власника виникають на підставі закону, розпорядчого акту уповноваженого державного органу або волевиявлення власника. Останнє втілюється у відповідній договірній формі.

У літературі немає єдності щодо розуміння правової природи відносин довірчої власності, що виникають на підставі договорів, які опосередковують передавання повноважень власника іншій особі. З цим пов'язано з'ясування місця договірних типів, покликаних регулювати довірчі відносини.

На думку Р.А. Майданіка, довічне управління майном є самостійним договірним типом (різновидом) права на чужу річ, обтяженого цивільно-правовим зобов'язанням із надання послуг і передачі майна. Довірче управління майном належить до групи змішаних правових інститутів, які не можна віднести ні до абсолютних (речових), ні до відносних (зобов'язальних) прав, оскільки одночасно володіє ознаками цих груп [6, с. 301].

Натомість С.А. Сліпченко розглядає конструкцію довірчої власності як речове право, яке виникає у довірчого

власника в результаті покладених на нього в силу рішення органу влади чи добровільно прийнятих обов'язків щодо добросовісного управління майном номінального власника для досягнення цілей в інтересах вигодонабувача, вказаного установником довірчої власності [7, с. 50].

Передавання майна в довічне управління, як вважає А.А. Албу, є різновидом посередницького правовідношення. Управитель як особа, що здійснює весь комплекс дій із довіреним йому майном, виступає посередником між установником управління та третіми особами, які отримують вигоду. Однак підкреслює, що управління та представництво як різновиди посередництва не є тотожними категоріями. Управління є ширшим поняттям за значенням, оскільки предметом представництва є дії юридичного характеру, а управління проявляється у фактичних, юридичних та організаційних діях управителя.

Таким чином, управління є відображенням використання власності з особливою метою, що відбувається в межах тріади повноважень власника, які характеризуються можливістю здійснення їх на власний розсуд. Власник має право передавати іншим особам своє право володіння, користування і розпорядження майном, залишаючись при цьому його власником. На цьому ґрунтуються можливості передавати своє майно в управління іншій особі, що не веде до припинення права власності. Отже, під час здійснення управління відбувається не розчленування права власності між установником управління та управителем, а реалізація волі власника майна шляхом передачі управителю належних йому повноважень щодо здійснення правомочностей володіння, користування та розпорядження відповідним майном [8, с. 13].

Водночас І.В. Венедіктова відмежовує довічне управління майном та право довірчої власності, акцентуючи увагу на тому, що довічне управління майном як суто зобов'язальна конструкція відокремлюється від інституту довірчої власності, який являє собою поділ прав, випливаючи із широкого трактування права власності [9, с. 116].

Протилежну позицію займає І.В. Спасиво-Фатєєва, вказуючи, що конструкція довірчої власності є чужою для вітчизняного права, а введення довірчої власності до законодавства руйнує загальні засади правового регулювання права власності як єдиного монолітного абсолютного права і є підставою обґрунтування концепції розчеплення власності [10, с. 308].

Довірча власність є різновидом фідучіарних правовідносин, в яких упорядковуються договірні елементи права власності, що забезпечує здійснення довірчої власності в чужому інтересі або досягнення корисної мети. Право довірчої власності є похідним від категорії «право власності».

Особливість довірчої власності полягає в її здійсненні в залежному інтересі з урахуванням обмежень повноважень довірчого власника, визначених законом або договором управління майном. Довірчий власник набуває юридичного повного права власності з одночасною втратою цього правового титулу установником управління, який передає належне йому на праві власності майно для досягнення конкретно встановлених цілей. В інтересах визначених осіб передбачено два види довірчої власності, що виникає на підставі договору управління майном та/або закону [11, с. 667].

Законодавець в ЦК України (в ч. 2 ст. 316) визначив довірчу власність як особливий вид права власності. Отже, констатується факт існування довірчої власності, яка виникає відповідно до договору або закону. Таким договором є договір управління майном та його різновиди. Навіть у випадках, коли управління майном виникає зі вказівок закону, правовою формою опосередкування відносин довірчої власності є договір.

Так, згідно зі ст. 1285 ЦК України, якщо у складі спадщини є майно, яке потребує утримання, догляду, вчинення інших фактичних чи юридичних дій для підтримання

його в належному стані, нотаріус (а в населених пунктах, де немає нотаріуса – відповідний орган місцевого самоврядування) у разі відсутності спадкоємців або виконавця заповіту укладають договір на управління спадщиною з іншою особою.

Особа, яка управляє спадщиною, має право на вчинення будь-яких необхідних дій, спрямованих на збереження спадщини до з'явлення спадкоємця або до прийняття спадщини. Таким чином, у випадках, встановлених законом, утримання і догляд за майном здійснюється на основі договору, який є підставою виникнення довірчих відносин, зміст яких становлять правомочності на вчинення необхідних дій, спрямованих на збереження спадщини. Таким чином, у коментованому випадку мають місце відносини фидуціарного характеру, які опосередковуються договором, хоча положення щодо управління майном передбачені законом.

Згідно із ст. 44 ЦК України, на підставі заяви заінтересованої особи, на підставі рішення суду про визнання особи безвісно відсутньою нотаріус за останнім місцем її проживання описує належне їй майно та устанавлює над ним опіку. Опікун над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або фізичної особи, місце перебування якої невідоме, приймає виконання цивільних обов'язків на її користь, погашає за рахунок її майна борги, управляє цим майном в її інтересах [1].

Як бачимо, в цьому разі законодавець використовує термін «управління». Цивільні права та обов'язки можуть виникати у випадках, встановлених актами цивільного законодавства. Але для здійснення цивільних прав є конкретні правові форми. Опікун майна наділяється повноваженнями, які конкретно не визначені законом. Законом сформульовані оціночні поняття. Конкретних вимог законом не встановлено щодо змісту управління майном, над яким встановлена опіка. Необхідно під час здійснення управління виходити із загальних засад цивільного законодавства, визначених у ст. 3 ЦК України, і насамперед принципів справедливості, добросовісності та розумності.

У контексті відносин управління майном, яке виникло в рамках відносин опіки, опікун повинен ставитися до такого майна як до свого власного, виходячи із загальноприйнятої вимоги щодо турботливості і добросовісності. Тобто опікун здійснює повноваження щодо майна безвісно відсутньої особи на засадах довірчої власності. Підставою виникнення зазначеного правовідношення буде рішення суду відповідно до положень закону. Але в коментованому випадку законом не передбачена вимога укладення з опікуном договору довірчого управління майном. Управління майном слід розглядати як речове право, яке виникло на підставі рішення суду. Натомість згідно із ст. 1285 ЦК України у разі необхідності утримання, догляду, вчинення інших фактичних чи юридичних дій для підтримання майна в належному стані, яке є у складі спадщини, нотаріус (а в населених пунктах, де немає нотаріуса – відповідний орган місцевого самоврядування) у разі відсут-

ності спадкоємців або виконавця заповіту укладає договір управління спадщиною з іншою особою.

У разі відсутності спадкодавця або виконавця заповіту особою, яка управляє спадщиною, до складу якої входить земельна ділянка, є сільська, селищна, міська рада за місцезнаходженням такої земельної ділянки. У такому разі закон не вказує, чи укладається договір управління спадковим майном із відповідним органом територіального самоврядування.

Законом визначено суб'єкти управління та умови, у разі настання яких повноваження довірчого управління переходять до відповідного органу місцевого самоврядування, на території якого знаходиться земельна ділянка, що входить до складу спадщини. Законодавець чітко не визначає обсяг майна, яким уповноважений управляти відповідний орган місцевого самоврядування (весь склад спадщини чи лише земельна ділянка). Виходячи з положень ст. 1277 ЦК України про відумерлість спадщини, можна дійти до такого висновку.

У разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини (а якщо до складу спадщини входить нерухоме майно – за його місцезнаходженням) зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою. Заява про визнання спадщини відумерлою подається після спливу одного року з часу відкриття спадщини. Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини, а нерухоме майно – за його місцезнаходженням. Тому логічно, що територіальна громада має повноваження управління, яке надалі може припинитися шляхом поєднання в одній особі управителя та власника після визнання спадщини відумерлою. Водночас заява про визнання спадщини відумерлою може також бути подана кредитором спадкодавця, а якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення – власниками або користувачами суміжних земельних ділянок. У такому разі суд залучає до розгляду справ органи місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини та/або за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини.

Отже, заінтересованими особами у збереженні спадкового майна можуть бути також інші суб'єкти, які претендують на перехід до них речових прав спадкодавця. Тому договір управління спадковим майном може бути укладено з однією з перелічених осіб з описом майнових складників спадщини.

Таким чином, можна дійти висновку, що управлінські відносини можуть виникати відповідно до положень закону на підставі рішень суду, актів державних органів та договорів управління. Незалежно від виду підстави за своєю правовою природою вони є довірчого характеру, змістом яких є здійснення похідних від права власності повноважень володіння, користування і частково розпорядження майном.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України (2003): Закон України від 16.01.2003 р. №435-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461
2. Федорченко Н.В. До питання про предмет договору про надання послуг. *Держава і право*. Вип. 66. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2014. 165–173 с.
3. Голіна О.В. Господарсько-правова інституалізація договорів про надання послуг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук, 12.00.04. Харків, 2016. 20 с.
4. Резнікова В.В. Послуга як правова категорія та ознака посередницьких договорів. *Університетські наукові записки*. 2007. №4. 34–240 с.
5. Санникова Л.В. Обязательства об оказанию услуг в российском гражданском праве: монография. Москва: Волтерс Клувер, 2007. 160 с.
6. Майданик Р.А. Проблеми довірчих відносин у цивільному праві. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. 502 с.
7. Сліпченко С.А. Право доверительной собственности: монография. Харьков: Консум. 2000. 176 с.
8. Албу А.А. Цивільно-правове регулювання управління майном: автореф. дис. ... канд. юрид. наук, 12.00.03. Івано-Франківськ, 2016. 18 с.
9. Венедіктова І.В. Договір довірчого управління майном в Україні: навчально-науковий посібник. Харків: Консум. 2004. 216 с.
10. Спасибо-Фатеева І.В. Право власності в об'єктивному і суб'єктивному розумінні. *Цивільне право України: підручник Т.2*. За ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 656 с.
11. Майданик Р.А. Речове право: підручник. Київ: Алерта, 2019. 1162 с.